

відати байки? Ми сиділи в хатці, а ти оповідав: Один старий король мав сина та дочку з зорею на чолі. Перед смертю промовив король до сина: „Передаю Тобі королівство, пануй над ним. Коли схочеш одружитися, мусиш собі пошукати подруги, що була б подібна до твоєї сестри і мала на чолі зорю. Король помер. Син шукав в цілім краю за дівчиною з зорею на чолі“. Моронович положив записник перед себе. Перед його уявою виринула картина. Марка слухала його з блискучими очима і перервала йому нараз. „Я знаю далі! Ти мені вже оповідав раз цю байку. Він знайшов собі таку королівну з зорею на чолі, а викрав її з підземелля від чарівниці. Зблизька не міг він доглянути зорі, тільки здалека бачив її сяєво. Скільки разів зближалася до нього, зоря неначе меркнула. Вкінці не вірив він собі, чи вона для нього призначена. Тоді королівна мусіла вернутися назад у підземелля, царство чарівниці“. „Королівна певно плакала, відходячи. Чи йому було сумно?“ — запиталася Марка по хвилевій мовчанці. Він тоді відповів: „Не знаю, про це байка не говорить“.

Тепер він знає: Сумно йому було, нещасному!

Крізь вікно впав місячний промінь на образ, що висів над бюрком. Із рами образу вихилилася усміхнена дівчинка. З-під темного волосся, сплетеного в дві кіски, дивилися напів радісно, напів наївно-запитливо великі чорні очі. Це мала Марка, така, з якою її батько скитався по світу — і таку він намалював.

Читав далі: „Яка гарна була байка. Вона мені все в пам'яті“. „Бідна Марка, я Тебе не вмів зрозуміти. Моїм щастям була ти“ — прошепотів.

Наступного дня написав Моронович листа до Рені. Просто і ясно зясував їй вражіння і почування, що їх викресав поворот додому. „Знаючи Вашу гомінку й веселу вдачу, сумніваюся, чи Ви могли б серед сірих обставин на селі жити зо мною здалека від міста, бо я хочу працювати у родинному селі. Не пора на святкове безділля. Розгорівся усюди святий вогонь. Його підсилити, щоб розгорівся на хвалу Господню й народню, йдуть тихо, невпинно лицарі сірого будня. Їх чин не загине, він воскресне могутнім, потужним чином в серцях великих синів народу“.

На цього листа відповіді не дждався.

21. XI. 1938. р.

Юрій Липа

ЧАКЛУН ІЗ ХУТОРА

(Докінчення)

Така пристрасть була на дні сірої особистости Гоголя. Вона давала йому силу переносити кпини гімназійних товаришів, невдачі перших і дальших років в Петербурзі, вона врешті збудила в нім нову дійсність, вона трансформувала його в десятки, сотні постатей, що вийшли з нього і ввійшли на міцно (ось уже століття!) до мізків оточення.

То страшна потужна пристрасть. Насліджена від прадідів. І не від прадідів з батьківської, дяківської крові, а від прадідів матері, з гетьманських і магнатських родів України. „А, не добре бути малим!“ — казав Гоголь. Ні, як жити на світі, то тільки паном, тільки панувати! Ця риса, ця мораль була на його дні. Люди, що дуже добре знали його, підкреслювали, що „зосереджений, трохи спиритний характер і нахил до опановування та кермування людьми ніколи його не покидали. „Воля до кермування, воля до опановування не була в блакитній далині Петербургу, — вона була в нім, та в о л я д о в л а д и, та спрага провадити. Жадна із створених ним постатей не була повним паном, тільки він сам їх проводир. Всі його постаті відтінювали тільки його постать володаря, його власну найглибшу рису.

Зненавидівши свою хуторянську дійсність, як володар виходить він із самого серця Хутора і гнівною силою своєї пристрасті створює у вічних постатях наново цей Хутір, але вже зоднаковілий, бо ним самим обезголовлений.

VI

„Моя гордість не в сучасному, не в моїх особистих прикметах, гордість б у д у ч и н и хвилюється в моїх грудях“ — сказав Гоголь, і від 1834. року важка велика тінь його впала на Україну, на Землю Києва, Вічного Міста, на Землю Когорт Козацьких, на землю Архипелягу Хуторів.

Здавалося б, що про його вплив на еліту XIX. і XX. століття нема що говорити. Вузол сьогоднішніх часів в Шевченкові, навіть у Куліші, але Гоголь це завузлення минулого, це завузлена душа еліти Гетьманщини, що походила ще від правдивої еліти, від Дорошенка, від Хмельницького, а скінчила погноєм Петербургу.

Доля Гоголя теж мала багато подібного до долі одного гетьманича. Щось із згорбленої, хоровитої і безжалісної постаті володаря-ченця, Юрася Хмельницького, князя Сарматії, наслідника великих часів, а однак того, що підтинав власний край, що привів земляків своїх під чужу турецьку владу-віру, і дістав від тієї віри шокковий шнур смерти в дарунок. Чи не привів великий мистець, Микола Гоголь, своїх земляків під чужу владу-віру і чи не задушився сам у тій абсолютно чужій вірі несподівано й жалісно? Чи не подібні один до одного злочин державний і злочин духовий?

Але з його смертю не скінчився його шлях. Правда, впливи його на російську літературу не такі великі, як це загально прийнято; і *Л. Толстой*, і *Тургенєв* пішли відразу своїм окремим шляхом, декілька гримас від Гоголя перейняв на початку *Достоевський* („Вбогі люди“), та й тільки. Трохи взяв з фантастичної патетики — *Данилевський*, *Мачтет* і інші. Найбільший формальний вплив можна знайти в „Петербурзі“ *Белого*, дещо в „Дрібному Бісі“ *Ф. Сологуба*, в „Місяцю з лівого боку“ *Малашкина в Ремізові*; цілу свою „творчість“ на кількох спиритних Гоголівських засобах збудували лоскотачі-гумористи *Аверченко*, *Зоценко* і ін.

Деякі сльозливі речі *П. Куліша* („Яків Яковин“) вийшли з петербурзьких новель Гоголя, дещо дав Гребінка, Квітка, але на загал він мало зацпився в українській літературі. Мало помітні повісті („Славгород“) гумориста-фейлетоніста *Гордієнка*, до деякої міри патетика *Хвильового*, але цього небагато. Найбільш гоголівський в способі писання *А. Крижанівський*, що з таким трудом і пристрастю шукає в своїх творах повновартісного українця („Очі в труні“) і, здається, вже відходить від Гоголя. Мало досліджені гоголівські „штампи“ і фантастика в віршах *Є. Маланюка*.

Переклади Гоголя чужими мовами викликали найбільш відгуків у Франції, заслужили похвали навіть *Сент-Бева*. Німецькі переклади не збудили ентузіазму, англійці з деяким презирством і холодно потрактували переклад „Мертвих Душ“ під заголовком „Внутрішнє життя Росії“.

Остаточнo це все — його літературні впливи й успіхи. Куди важніші його впливи як д у х о в о г о в о ж д я! На терені України він став духовою силою.

Передовсім це — виховник душ. За своїх петербурзьких часів (1834—1916) Гоголь, пропагований офіційно в школі і поза школою, накидався цілий зо своєю творчістю українцеві мистецькою панорамою своєї Гоголівської України.

Не одна дитина (не маючи здорової української книжки під рукою) пізнавала свій край крізь імлу хуторянського чаклуна. Хто знає, може, коли ввечері замикалася книжка „Миргороду“, чи „Мертвих Душ“, коли гасла лампа, Гоголь приходив, будив сонну дитину і провадив її крізь своє королівство...

...Ось він іде гостроногий, згорблений і хорий із страхом смерти в очах, у шинелі, з піднесеним обома руками ковніром, іде довгим коридором, відмикаючи то одні, то другі двері обіруч, — а там застигли прецизійно зроблені, розмальовані „альфреско“ постаті. Важких Довгочунів, коротконогих Бобчинських-Добчинських, тупих Коробочок, широкозадих Бульб, заспаних Ноздрьових, примильних Манилових, постаті, як знаки запиту, і постаті, як криві усмішки, в мундурах, в шараварах і в шляфках.

І монотонним, протяжним своїм голосом говорить Гоголь, що то — постаті українців, що в середині кожного з них нема великої віри, нема окремого світу, нема прапочатку усіх людських речей, ані вільної душі особистої, ані вільної душі раси. Монотонно повторює це Гоголь, валашить своїми слівцями кожний відрух живої людини, кожне просте, щире почування самотійности людини, народу.

І відходить до кінця темного коридора, і підносить палець до гори та каже: „Влада!“, як на диявольській відправі. При слові „влада“ блакитно спалахує полум'я і таємниче зловісно починають фосфоризувати воскові постаті гоголівські та, здається, стежать за ним скляними, тужливими очима, слідкують за його паль-

цем, що показує аж до кінця темного коридора, де в темряві не розбереш ніяк, чи то татарська лайка, чи німецька шпіцрута, чи китайське богдыханство?

Гоголь залишив важку спадщину. Не знати, коли вмовкнуть його „киги, киги“ проклятої душі, що літає над головами людей живих і не може висловити цілої своєї муки. Одначе його особиста трагедія маліє перед тим глибоким нещастям, що доконують автомати й декорації його творів.

Його твори в часах передвоєнних масово поневолювали духово українців. Вражлива українська душа, що зайшла до його отруйного музею воскових фігур, інколи вже до кінця життя з того музею не вийшла, беручи розмальований віск за відвічну душу раси. Ці вимодельовані фігури не одному здавались чимсь раз на завжди скінченим, а цілий народ — без будуччини. Безсилість Гоголівських постатей не один переносив на себе й на оточення, і забив в собі зародки людської великості. Із школи Гоголя могли вийти тільки бездушні урядовці або матеріял послушний бездушним урядовцям. Групи таких людей, то не суспільство, вони лише мало цікаві підніжки „Великості“. Бо великість і сяєво повної людини є там угорі, в якомусь царі, в якихось генерал-губернаторах, в якомусь „бальконі велетенського палацу“, — але не серед них і не з них.

Він, Гоголь, відщеплює їх, своїх учнів, від роду. Хто перейшов Гоголівську школу, той легко покине Україну і піде служити комусь, що його вважатиме може й за чужого, але за більшого. Піде і тільки з кривим Гоголівським усміхом озирнеться на свій власний край і расу, як на великого товстого євнуха, скопця, раба, що безжурно розлігся серед своєї багатой природи. Такий відщепленець в своїм краї сприймав і розумів лише одне: тишу і сон, і нічого більше. І буде ставити себе самого, хоч нижче від признаної чужої влади, зате вище понад цей сон і тишу.

Пекельна гордість чаклуна з хутора в тому, що він обезкровлювати хотів Україну, що спрямовувати хотів кров з її тіла в чуже серце. Відпихав українську гордість в українців, пхав їх до чужинного й чужого. Україна для нього „завмерла і невідповідна до дійсности форма життя“, як сухо зауважив Белий.

Не дарма дослідники глибше дивляться на багателізовану досі гоголівську легенду (одну з перших) — „Страшну Помсту“, не дарма знаходять щось із Гоголя в чаклуні з тої легенди, що то хотів „ввесь світ витоптати конем своїм, взяти усю землю від Києва до Галича з людьми, з усім і потопити її в Чорнім морі“. Не дарма в „Страшній Помсті“ Україна вкінці — то вигаслий вулкан, земля повна мерців.

„Хто ті мерці? — питається дослідник. За текстом — „предки“. Чи не забагато їх: від Карпат, Києва, Галицької землі: чи ж то не цілий український народ?.. Великий мерлець, що стрясає землею, це — рід, поширений на цілу Україну“.

Гоголь-творець, сам відірваний від того Роду, і інших українців відриває своїми писаннями від нього.

Як казковий чарівник-щуролов грає він на флейті солодкі і потішні хutorянські мeльодії, щоб вивести наївні, прості душі на службу чужому й невідомому. Своім мистецьким світоглядом до теперішніх ще часів обов'язує він тих, що для себе прийняли назву „малоросіян“, а свій світогляд назвали „Малоросією“. Здається, що тільки від часів Гоголя, від його творчості „Малоросійського Анекдота“ слово „Малоросія“ стала програмою апатії і самоліквідації. Бо ж ціла українська історія XVIII-го століття дзвенить і грає боротьбою „за права і вольности стародавніх народу Малоросійського“. Тодішні патріоти відкидали часами термін „Україна“ як за вузький, за мало вольовий. Але після Гоголя слово „Малоросія“ уже до нині значить тільки — с к а с у в а н н я прав і вольностей прадідівської землі нашої. Своєю творчістю він обєднав духовий архіпеляг хutorів, що повставав, коли занепадала Гетьманщини, він — виховник хutora, але сліпого, темного, і ворожого відродженню України. Не даром же Євген Маланюк, один із тих сотень тисяч обуджених сімнадцятим роком, скрикує перед „Мертвими Душами“: Це найфатальніша і найглибша у к р а ї н с ь к а книга!“ (Гоголь в „Ми“). Бо він дав духовий Хутір як цілість у своїм світогляді, і сповив цю цілість у безнадійність. На Гоголю виховувались в школі і вдома сотки тисяч. Немає сумнівів, що він був для небагатьох етапом до національної свідомості повної. Але їх було небагато, як небагато було свідомих українців на тлі малоросійщини. Він бо не тільки своєрідно виховує, він дає українцям право (по-мистецьки обосноване) бути нижчим і без великих прямиць. Якщо б Україна могла вмерти, вона мусіла б згинутися, коли поширився б світогляд Гоголя. Так, як у окремої людини буває проба крові на сифіліс, так була це проба крові народу на провансальзм, провінціалізм.

І тому Гоголь, як духове зявище в еліті, не належить тільки до України, це зявище яскравіло не так давно і в народах т. зв. Східної Європи (Ельба-Дон): серед німців, серед поляків. Гоголя знайдемо в еліті, там у тій Європі, де переважали маєтки панщинного характеру, а не чиншового, де на початку XIX століття переважало хліборобство, а не ремесло, торгівля, промисел. Там, де залишився панщинний хутір-двір, що давав задовільне виживлення, трохи побутових рис, а де відібрано змогу впливати на владу, — там панували Гоголівські типи і Гоголівські люди. Це там — де ситий побут сантиментальний, це — смішні риси, де — благі душечки, і далеко, далеко від них добровільно відчужена влада. Це рід життя — спеціальний усміхнений летарг. Серед німецьких бюргерів знайдемо Афанасія Івановича і Пульхерію Іванівну, в польських дворах — повно Ноздрювих і Хлестакових. Прекраснодушною маниловщиною попахує поведінка пана радника Гете, що захоплено вітає французів, носителів загальнолюдських ідеалів і одночасно переможців його скривавленої німецької землі. Недарма молодонімець Берне (Воєг-

не) так гаряче ненавидів сервілізм Гете. Щось з Гоголя є в урядовця права, галицького графчука Фредра, що йому ані езекуції земляків поляків (де він був присутній урядово), ані нещасливе повстання 1831. року не перешкоджує писати свої хихотливі комедії.

Гоголь — це зявище окастровання волі до влади в еліті на тлі матеріального добробуту. В кожному разі це — не гордість, не Англія, не Франція, не Італія, ані навіть не сучасна Німеччина.

Але вернімось до Гоголя. До 1917. року вдавалось йому виховувати цілі когорти людей, що називали себе „малоросами“, „москофілами“, і т. ін., не вірили і не дозволяли вірити у власні сили раси й краю, засновували цілі організації від Кавказу до Сяну, щоб нищити усі прямунання власного народу до свободи. Деякі з них були тільки пасивними глядачами гноблення України, ці всякі Лаппо-Данилевські, Короленки, Немировичі-Данченки, Овсяніко-Куликовські і т. ін. Але й вони несвідомо багато попрацювали над виробленням в українців поняття про дефетизм України. Вони давали окуляри Гоголя передовсім росіянам. Уже Пушкин бачив в Україні не лише преципного Мазепу, але й край „галушок і молодушок“. А такий О. Толстой цілком свідомо пише про Україну, як про завмерлий край „хуторів у вишневих галях“. І так аж до нині, чи більшовик (Бражньов), чи інтелігент („Дні Турбіних“ Булгакова) — скрізь Україна це „Сорочинський Ярмарок“, а не кривавий і новий закон для себе й для інших націй. (Вийнятки — хіба може шляхетний Рилеев). Деякі з найзапекліших, як педагог Юзефович, жандарм Новицький, Пихно останньо редактор „Киевлянина“, Шульгин навіть увійшли в тій непочесній ролі до історії України останнього століття. Всі вони вірили (ще менш задумуючись над тим, як Гоголь), у блакитний, таємничий символ влади — „далекий Петербург“. І здавалось, що там у Петербурзі також пробуває і виховник малоросів — Гоголь.

Наївність їх була велика, вони навіть часто не уявляли собі, що вони сини покороеного народу. Це в 1908. році під час святкування 200-ліття мілітарної перемоги Московії над Україною, коли царська родина прибула до Полтави на урочистості роковин Мазепиноного бою, від імені полтавської шляхти склав один маґнат подарунок царевичеві. Сам подарунок був за символічний, це була вишита гетьманськими взорами українська сорочка. Однак маґнат-малорос, що складав подарунок, був прикро здивований, — царі прийняли його дуже холодно і не дали йому (як усім іншим) жадного ордену. Подивилися на справу глибше від нього, з історичної перспективи.

А цю перспективу (що її мав усе ж Гоголь) учні його згубили цілковито. Вони згубили навіть свою мову, не вживаючи її вже між собою по більших містах і в Петербурзі всупереч тому, що було за часів Гоголя. Пішли далі від нього. Бо, коли зненавиджений Гоголем Шевченко видавався Чаклунові „поетом майданів“, то вже його учень малорос, митрополит Антоній Храпо-

вицький, як харківський архієпископ, дійшов до того, що заборонив в церкві, в Землі Українській, вживати української мови, називаючи її вже цілу „мовою майданів“. Це було недовго перед 1917. роком.

Але ось у році 1917. мова майданів несподівано заблищала багнетами. В Петербурзі ті багнети пішли на „білого царя“, а слова Поета Українських Майданів стали дійсністю. Почалось відродження, сперте на тому, що кожний український селянин може бути Вашингтоном, що ідеали людські можуть бути убрані в селянську свиту, — і Чалкун Хуторянський виступив проти Селянського Короля. В глибині ж бо всіх його образів і постатей лежить одне прагнення, „щоб мужики слухались доглядача, і вміли б слухатись незалежно від того, хто їм наказує“. І ось вихованці Гоголя, „люди Гоголівські“, як колись „люди татарські“, підводять голови по перших ударах від рідної влади. Шукать опертя, сціпивши зуби.

І знаходять його в випадковій політичній констеляції в Україні. Петербург уже замучений: страхом і більшовицькими багнетами. Петербург перестав бути овіяним духом карери. Чалкун покидає Петербург для Києва.

Можемо говорити про поворот Гоголя в 1917. році. Це — важна сторінка історії української духовости, коли раптово місцеві Собакевичі, Городничі, Ляпкини-Тяпкини, Довгочхуни радісно вітали поворот, хоч частинний, Росії — блакитної влади. То не була „частинна Росія“ — вони помилялись. То по невдалому експерименті (1722—1917) Петра Першого із Санктпiтербурхом (у цій дивачній назві вся синтеза експерименту) повертались додому канцлери Безбородьки, міністри Трошинські, губернатори Завадовські, полковожді Паскевичі, єпископи Теофани Прокоповичі. Може звались вони тепер інакше: Лизогуби, Гербелі, Терещенки, чи як там іще: Короленки, Немировичі-Донченки, Аверченки, чи там Івани Федоровичі Шпоньки чи не шпоньки, в шинелях і без шинелів, з носом і без носа, з совістю і без совісти, — але вертались. Прийшли до Києва із столичними манірама, із пером за вухом, із Держимордами до карательних відділів, і з глухим, зовсім глухим вухом до історії, до власної української історії, що саме зачервоніла Крутами, блискучим здобуттям арсеналу і кривавою київською різнею Муравйова та Антонова. Приїхали по нову кареру. — Будьте спокійні, все тепер заспокоїться! — говорили приїзdnі петербурзькі шпоньки до місцевих незграбно владуваних шпоньок, — „Україна, це тільки — непорозуміння, що скінчилось“. Проф. І. Огієнко має цікаві досліди про мову паперів гетьманських українців. На підставі тих дослідів можна знайти велику подібність її до мови персонажів Гоголя.

І тоді ж повстав дотеп Гоголівських людей: „Ви ето гаваріте серйозно, ілі па українські?“. І тоді православний, вищий клир, що добре завжди орієнтується, в чїїх руках влада в державі, в травні 1918. року вибрав на Митрополита Київського і Га-

лицького... Антонія Храповицького, людину гоголівську, малороса. Як радісно скасувала ця людина українську автокефалію, відразу ж, коли гоголівські люди оповістили федерацію з блакитним привидом блакитного чеснотливого генерал-губернатора, з янгольськими крилами, будучої Росії.

Українські багнети викинули Гоголя і його людей з Києва. Він утік, як завжди, мовчки, ганебно покинувши своїх, не встигнувши докінчити власних словесних заспокоєнь.

Пізніш ми його знайдемо вже в мішанім товаристві, в таборі, де нагорі повіває украдений російським Петром від голяндців біло-синьо-червоний прапор, де гремить на меляодію краденої*) голяндської великодньої пісні „Боже царя храни“*), де більшість генералів має німецькі прізвища, як Врангель і т. ін. Востаннє ще з'являється він уже без людського обличчя, як якийсь „басаврюк“ у Києві. Палить на вогнищі разом із Шульгином, людиною гоголівською, українські політичні книжки, вчить, що українські селяни поділяються на спокійних і неспокійних, що треба вигубить неспокійних, роздирає і грабує разом з денікінцями українські села. І раптово його прапор, чорний прапор „Мертвих Душ“, нахиляється нижче, все нижче і — зникає.

Уже Гоголя, як зявища, — нема. Що більше волі до влади, що більше почуття своєї гідності серед українців, — то малішає він, Чаклун із Хутора, апостол карери. Може ще будемо читати його казочки й анекдоти та всміхатимемось і дивуватимемось, що хтось міг їх уважати за відбитки України. Почуття національної гідності — це визвів від Гоголя. Поняття повної людини, що принесла Україна, нищить півголовків Гоголя.

Правда, ще де-не-де осталися Гоголівські люди. Ще десь на Лемківщині чи на Волині моляться злякані постаті Довгочунів за здоров'є блакитних Петербургів і „о прискішення биття державного пульса“. Дехто з людей Гоголівських уже поставив замість блакитного Петербурга сучасну низьку Москву, чи іншу кареру — і вона їм здається здалеку блакитною. Вони радіють, що їм не треба випростовуватись, що можуть бути ще далі похилі. Це вже не так люди, вихованці Гоголя, як Гоголівські типи з душею-попелом.

Ось сільський дячок із Ужгородської України, що тішиться і вірить в якусь далеку і дивну владу червоної Моски. Він, як оповідає Еренбург, видає потайки легітимації членам комуністичного гуртка, уважно тримає печатку з серпом і молотом, побожно проказує „Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа!“, і — врочисто припечатує легітимацію безбожників.

Курйозно виглядають тепер Гоголівські люди і в політичній ідеології. Такі ідеологи „Євразії“, українці з походження (Савицький, Сувчинський) це явні повторники „собрателей словянських“, як Т. Прокопович. Той збирав під берло Петра землі слов'янські, а передовсім свою Україну, „Євразійці“ ж — під біль-

*) Див. „Историческій Вестник“ за 1911. рік.

шовицькі канчуки землі європейські, а передовсім свою Україну. Характеристичне для їх „розмаху“ те, що далі поза Україну вони не пішли, хоч Польща, Чехи, Болгари, Угри цілком підпадають під їх визначення „євразійських країн“.

Ще блукають люди Гоголівські і Гоголівські типи, всякі певні і непевні люці. Ще десь у Београді, на еміграції, виростає, як пурхавка, якийсь денікінсько-український уряд Гриня (1936), і ще десь є якісь комісарі Гриньки. Але найважливіше: чи вони, люди Гоголівські ще мають батьківщину?...

Тут нагадується спомин про одну дуже коротку зустріч.

Восени Десятого, вже по Ризьким мирі, в останнім Кам'янецьким наступі, в розпачливій боротьбі за кавалок української державної території з Москвою і її голодними дебошу та хліба людьми, — трапилось це.

Через село переїздили вози в дощі і передосінній мряці, вози з українським вояцтвом. Власне в тому селі розташувались рештки якоїсь розтріпані і потріпані денікінської частини, що перейшла до української армії.

Перейшла, бо мусіла.

Проїздив, скриплючи, останній віз. Раптово молодий денікінський офіцер, що досі, вагаючись, обсервував його з дверей хати, зважився і побіг за возом, не відриваючи очей від гербу св. Володимира на шапках вояків.

Порівнявся з возом, очікуючи, мов шукаючи розвязки, ждучи привітання.

Порівнявся з возом,

— Я — теж малорос! — гукнув і з надією зиркнув на них.

Старшина, військовий урядовець, і три козаки дивилися на денікінця холодно, без усміху. Вони не знали, що означає цей вираз — „малорос“.

Денікінець присів навіть на віз. — Я сам з Полтавщини, з Миргородського повіту — пояснював і наслукував жадібно. Але тільки скрипіт коліс скреготом відповідав йому.

Збентежився. — Я — малорос! — сказав ще раз. Він не розумів мовчанки.

— Чи я сказав щось недоброго? — спитався.

Так? — спитався ще раз і поволи сповз із воза.

Став мовчазний на дорозі. Дуже самітний.

А тоді туман і вогкість обгорнули його відразу. Затягнули над ним заслону. Як над Гоголівською марою.

VII.

І врешті, як прийдемо до присуду над Гоголем, як з явищем, як світоглядом.

Його український світогляд вузький, його українська моральність низька. Гоголь писав про Україну в її часах найбільш бурхливих, найбільш обнятих матеріалізмом. Не можна навіть порівняти тих часів з часами козацької Руїни кінця XVII ст., ані

навіть з монгольським лихоліттям, бо й тоді було українське почуття не таке приземне і гедоністичне.

Врешті й тоді було намагання перемогти, або хоч боротися. Часи ж Гоголя це — часи безнадійности, часи відмови від боротьби. Бажання принизити свій власний край, це досі найбільша отрута, якою частували талановиті українці — свою батьківщину. Навіть не чужинці, але в великій мірі Гоголь (і його відповідники в українстві аж досі) твердить, що Україна як індивідуальність і тепер, і в будуччині має бути погноєм для чужинців, однаково, чи з півночі, чи з заходу.

Москофіли (денікінці, бродіївці, старорусини і т. ін.) ці — люди Гоголя це тільки моральні його наслідники. А коли серед них знаходяться люди, що продають українську будуччину, торгують можливостями духа і розвою „малих цих“ (гріх великий у християнстві), то поступають льогічно. Аджеж той дух не має вартости сам в собі, — він тільки погній. І тому врешті навіть не важне кому продається ця „душу за тютюну папушу“. Може бути й Угорщина й Патагонія з Полінезією. „Пане міністре Бродіє, ви продали свій край за три мільйони і титул барона!“ — так патетично викрикують паризькі вечірні газети в заголовках статей про справу того Гоголівського вихованця, що став коло колиски ще одної української держави.

Їх є більше, тих, що продають будуччину і свого національного „Ісуса за хліба куса“. Ще буде багато їх, — обставини ще їх нераз прикриють. Але це вже кінець, — критерій запроданста встановлений великими роками, і освячений святою кров'ю. Як залізний палець Вія іде за ними ганебна назва і пам'ять ганебної сліпої дороги, вказаної Чаклуном із Хутора.

Може ненавистю до Гоголівської ідеології була викликана й ненависть до „малоросіяництва“, до побутових елементів українського світогляду, що так пребагато висловив Гоголь.

Чи ж можемо тепер так відкидати цей фольклор, це „Volkstum“, що був може сотні, або й пару тисяч літ перед Гоголем. Аджеж тепер, шукаючи державного змісту для відродження, чи ж власне в аналогічній германськості, чи італійськості, не знаходять народи потужні сили, що діють та провадять?

Врешті крім побутової мітології, Гоголь зумів віддати й один з найсильніших українських характерів — Тараса Бульбу.

В очах чужинців Бульба нераз стає символом українців, як Джон Буль — англійців, чи Маріянна — французів.

С. Єфремов описав в „Раді“ десь коло 1912—13 рр. свою подорож з Києва до Січеслава п. з. „Старим київським ходом“. Там коло лоцманського села Чапель був маєток одного німця, повище Хортиці на лівім березі Дніпра — Александрабад. Стояв він на місці якогось старого запорозького зимовника. Там були цілющі лікувальні джерела з готелем, павільонами і столітнім липовим парком. На самім березі на високій скелі стоїть пам'ятник. Це козака посять у шапці зо шликом, при шаблі й пі-

столях: Тарас Бульба в дуже ефектній позі гордо дивиться на води Дніпра. Він був символом української землі для чужинця.

Талант Гоголя оживляє і фольклорні первні і деякі чисто українські характери. Тому може траплялись і протилежні випадки, що твори для неодного й свідомого українця ставали вступом до служби Україні. Згадують його і Євген Чикаленко, і Андрій Жук, і не один український революційний діяч. Адже Гоголь був сам з української раси і читання його, могли відкинути отруту Петербурзької невірливости, це все ж споживання деяких прикмет українського духа. Одначе вплив протилежний Гоголевої творчости, додатній, був куди менший, зникальний супроти негативного, сипроти хуторянського чаклування.

Дух Гоголя зостанеться, як давні чари Хутора, але він сам, як Чаклун, як чарівник у суспільному житті, зникне.

Г. Костельник

СИНЕДРІОН І ЖИДИ

(Продовження „Розмов з Христом“)

14. Синедріон.

Нехай воскреснуть ті, що судили й засудили Тебе, Господи! Нехай воскресне синедріон і нехай погляне на Твій хід шляхом історії людства!

Який маленький, який незнаний стояв Ти перед ними! Син теслі з Назарету, без науки, без документів; мерзенний в їх очах новатор-єретик, що осквернює „закон“ і підкопує святу віру предків — віру і „закон“, що їх сам Бог дав Мойсеєві. З Мойсеєм Бог говорив, — а той хто такий? Щоправда, простолюддя оповідає про Його чуда-знаки, але це все не до ка за не! — говорили вони. — „На наше домагання перед нашим критичним зором Він не міг зробити ніякого чуда, тільки викручувався з покликом на пророка Йону і намовляв нерозважну юрбу, щоб збурила нашу вилічну святину, а Він ніби відбудує її в трьох днях“.

„Та якщо Він і зробив якісь чуда, то певно в союзі з Сатаною. Бо і якжеж Бог міг би бути з таким грішником, що не шанує суботи, що явно виступає проти своєї духовної старшини, називає її „лицемірами“, „побіленими гробами“, а святий, вибраний народ зрівнює з поганями, полюючи на дешеву світову популярність? Невже зрадник вибраного народу може бути Месією?“

„Ніколи!“

„А Він ще до того називає себе Божим Сином, роблючи себе рівним Богові. Він винен смерті! На хрест з ним!“

І засудили Тебе, Господи, розпяли як звичайну, німичну людину.